

ZÁDORI IVÁN

A felnőttoktatás zsidó hagyományai és a mai zsidó felnőttképzés

„Csak vigyázz magadra és őrizd lelkedet gondosan, nehogy elfelejtsd a dolgokat, amelyeket szemed látott és nehogy eltávozzanak szívedből egész életeden át; hanem ismertesd meg azokat gyermekeiddel és gyermekeid gyermekeivel.” Mózes V.,4.,9

Tágan értelmezett felnőttoktatási tevékenységgel gyakorlatilag bármely korai társadalom és közösség vizsgálatánál találkozhatunk. A zsidóság körében tapasztalható tanulási-oktatási folyamatok már a felnőttképzés intézményesülését és tudományá válását megelőző időszakban is megfeleltethetők a lifelong learning és a felnőttoktatás koncepciójának. Az alapoktatás és képzés (írás-olvasás-számolás elsajátítása) meghatározó jelentőséggel bír és a közösség minden tagja számára elérhető, valamint lehetőség nyílik arra, hogy az egyén társadalmi, gazdasági, kulturális érdekei és szükségletei szerint vegyen részt az oktatási folyamatokban, ami a tanulást az egész későbbi élet során ösztönzi és generálja. Ezen korai oktatási formák kialakulása elsősorban történelmi okokra vezethető vissza és lehetővé teszik a zsidóság számára, hogy évszázadokon keresztül fenntartsák speciális vallási és kulturális identitásukat és sajátos működési keretet biztosítsanak a közösség számára. A felvilágosodás, a szekularizáció és a polgári társadalmak kialakulásáig a mesterségesen vagy önkéntesen elzárt zsidó közösségek a saját szabályaik szerint éltek, és a vallás, bár jelentősen áthatotta a mindennapokat, számtalan olyan előírást, életvezetési tanácsot és jogi normát tartalmazott, melynek elsajátítása, megértése és alkalmazása elengedhetetlen volt a közösség működéséhez. A modern kor hajnalán ez a tanulás átalakult és – az iskolarendszerű felekezeti és általános képzés általánossá válása mellett – átadta a helyét az egyes országokban eltérő intenzitással kibontakozó intézményesülő felnőttoktatásnak. Napjainkban azonban – az Izrael államot jellemző felnőttoktatási folyamatokkal párhuzamosan – újra tapasztalható a gyökerek keresése, a hagyományok feltámasztása, ápolása és a közösségek felélesztése, amely ismét tanulási folyamatokat generál. A téma árnyaltabb megismeréséhez mindenképpen szükséges vázolni a zsidóság történetét, valamint a speciális helyzetből fakadó tanítás, tanulás folyamatait, mivel az egyes tanulási formák csak a közösségek életének gazdasági, társadalmi és kulturális dimenzióján keresztül értelmezhetők.

Kezdetek: egy kis történelem

A zsidóság szétszórta élő, kis lélekszámú nép. Egyetlen kivétellel elenyésző kisebbséget képeznek abban az országban, ahol laknak, és jelentős részük ott is bevándorló, vagy pedig a bevándorlók gyermeke és unokája. (Goren, 1996) A zsidó nép bölcsője a Közel-Keleten, az ún. termékeny félhold övezetében keresendő. Ez a régió magába foglalja a zsidó települések legrégebbi ismert körzeteit, de színhelye a zsidók származásáról szóló tradicionális beszámolók eseményeinek is. Az övezet legnagyobb része hegyekkel és sivatagokkal határolt megművelt területekből áll.

A Tóra (Mózes öt könyve) a zsidó nép eredetét – Ábrahám családjának vándorlásaitól kezdve, az egyiptomi fogságon és a kivonuláson keresztül, a nomád vagy félnomád életformán, a letelepült életmódon át, a lényegében törzsi szervezettől a nemzetté válásig – egységes történetként írja le. A régészeti leletek is megerősítik Kánaán elfoglalását, azonban ez hosszú folyamat, és az i.e. 13. század egészében zajlik. Nemsokára monarchia jön létre, amely rövidesen két királyságra, a déli Júdeára és az északi Izraelre szakad. Ezen államalakulatok hol virágoznak, hol pedig szembe kell nézniük a hódító népekkel. A babilóniaiak támadásai nyomán először az északi királyság, majd i.e. 587-ben a déli királyság és Jeruzsálem is elesik, és nagyszámú zsidó kerül Babilonba. Kürosz perzsa uralkodó i.e. 539-ben elfoglalja Babilont és engedélyezi a zsidóknak a Jeruzsálembé való visszatérést, és a lerombolt templom újjáépítését. (Delange, 1996) Ennek ellenére sokan maradnak, mivel sem a babilóniaiak, sem a perzsák nem avatkoznak bele számottevően a zsidók vallási és társadalmi életébe. Nagy Sándor i.e. 331-ben meghódítja Perzsiát, így a zsidók görög fennhatóság alá kerülnek, és továbbra is élvezik a perzsa uralom alatt szerzett széles körű öngazgatás előnyeit. Júdeát i.e. 63-ban Pompeius római hadvezér hódítja meg. A római uralom ellen több felkelés és forradalmi megmozdulás bontakozik ki: 66-ban a főpapot meggyilkolják és harcok kezdődnek, 70-ben a rómaiak elfoglalják Jeruzsálemet, a templom porig ég. 132-ben újabb felkelés bontakozik ki a megszállók ellen Simon bar Kochbá vezetésével, de a harc sikertelen marad, a függetlenséget nem sikerül többé helyreállítani. Erre az időszakra esik a Talmud keletkezése, az évszázadok során felhalmozott tudás és tradíciók végleges formába öntése, ami lehetővé teszi majd, hogy a területileg szétszórt zsidóság a térbeli, kulturális és nyelvi elkülönülés ellenére is fennmaradjon. (Delange, 1996)

A Talmud keletkezése

Két alapvető csoportra osztható a zsidó vallástörvények anyaga: az egyik az írásbeli tan, a másik a szóbeli tan. Az írásbeli tan maga a Tóra, ami a világ teremtésével kezdődik és Mózes halálának elbeszélésével végződik; öt könyvön át az emberiség, a törzsek és Izrael történetét közli és törvények gyűjteményét nyújtja, melyek az egyénnek és a közösségnek az életét kívánja szabályozni, több-kevesebb részletességgel az élet minden területén.

A zsidóság „írástudóinak” munkássága nyomán már az i.e. 5 században az egész nép körében ismertté vált a Tóra, akik a vallásos gyülekezetekben felolvasták azt, fejtegetve egyes törvényeit, értelmezték az egyes parancsolatokat. Azonban az írott tanon kívül jelentős szerep jutott a szóbeli hagyománynak, ami alapvetően a Tórára támaszkodott, de a mindennapi élet gyakran produkált olyan eseteket és kérdéseket, amelyről az írott törvény nem rendelkezett, így az írástudók folyamatosan keresték az analógiákat az Írás és a hagyományok között (e törekvés, mely a szóbeli tant a Szentírás helyes értelmezéséből, és fejtegetéséből akarja megalapozni, az ún. midrás). Az évszázadok során kétféle midrás alakult ki: az ún. háláchikus, és az ún. ággádikus. Az első elsősorban a Tóra törvényi részeit magyarázza, vagy pedig egy érvényben levő törvénnyé vált szokásnak jogalapot keres a Tórában, az ággádikus midrás pedig az Írás történeti, etikai és erkölcsi részéhez köthető.

Az írástudók az írott törvény kiegészítéseként precedens értékű esetek terjedelmes gyűjteményét állították össze, melyet az iskolában nemzedékről nemzedékre szóban örökítettek és hagyományoztak tovább. Amikor azonban az élő hagyomány gyakorlása veszélyeztetve volt, megkezdődött a gyűjtemény végleges megszerkesz-

tése. Körülbelül 140 tudós hagyományait gyűjtötték össze, vizsgálták meg alaposan és csoportosították, tagolták. A korábban már rendezett anyagot felülvizsgálták, kiegészítették, a kétes érvényességű hagyományokat elhagyták, valamint a tárgyi szempontok alapján történt felosztást tovább finomították, javították. Vitás esetekben többségi határozattal döntöttek, és a jóváhagyott forma került bele a szövegbe. A hagyományozott szövegek gyűjteményét hat rendbe (széder) osztották be, melyeket tovább tagoltak traktátusokra (masszechet), fejezetekre (perek), és tanmondatokra (misna). Az új gyűjtemény a Misna, azaz a tan, illetve a megismételt tan nevet kapta, a tudósokat pedig, akik közreműködtek a szerkesztésben, a „tannaitáknak” nevezték. (Allerhand, 2000)

A Misna szerkesztését követő körülbelül négy évszázadon át fejtegetéseknek, és alkalmazásoknak tárgya lett Palesztinában és Babilóniában is az ún. Amóráim (magyarázók) által, akiknek a tan házaiban számos tanítvány sereglett össze. Új hagyományokat, és jogeseteket rögzítettek, amik a Misna törvénygyűjteménye óta gyűltek össze. Ezeket háláchának (életmód, járásmód) nevezték. Ezen kívül létezett még a hággádá vagy ággádá (elbeszélés), amely legendákból, példákból és példázatokból állt, és amely a némiképp száraz háláchát oldottabb, lazább módon magyarázta, vagyis elbeszéléssé oldva fogalmazta újra. A háláchá és hággádá szöveggyűjteményét – melyet Gemára-nak (kiegészítés, teljessé tétel, befejezés) neveznek – valamint a Misna gyűjteményét együttesen Tannak, vagyis „Talmudnak” nevezik. A Talmud tanait iskolákban folytatott viták során, vagy a zsinagógákban történő nyilvános prédikációk formájában adták elő. A tanulók sok esetben jegyzeteket készítettek az „előadásokról”, és időnként mnemotechnikai segédeszközöket is kifejlesztettek és alkalmaztak, hogy egyetlen részlet se merüljön feledésbe. (Babits, 1989)

A Palesztinában uralkodó nyugtalan állapotok és az iskolák hanyatló válságos viszonyai megakadályozták a palesztinai vagy jeruzsálemi Talmud teljes elkészülését. A Mezopotámiában keletkezett babilóniai Talmud lényegesen nagyobb terjedelmű és jelentőségű mű. A Talmudot még a VI. és VII. században is további kiegészítésekkel látták el, sőt a későbbiekben is további magyarázó és megvilágító fejtegetések és kiegészítések kerültek az anyagba. Formája szerint mind a babilóniai, mind a jeruzsálemi Talmud egy folyamatos kommentárgyűjtemény a Misnához, melyet váltakozva arameus és héber nyelven írtak. (Allerhand, 2000) Ez a mű gyakorlatilag mindazt a tudást átfogja és összefoglalja, amit a zsidó nép nemzedékeken keresztül összegyűjtött és felhalmozott. A Talmud mindenki számára hozzáférhető volt, bár a tanulókkal szemben bonyolultsága és összetettsége miatt rendkívül magas igényeket támasztott, mégis a zsidóság életének egyik fontos elemévé vált az elkövetkező történeti korokban.

A zsidó „középkor”

A szétszóródás után keleten és nyugaton – legyen szó a diaszpóra bármely országáról – végig fennmaradtak a tradicionális tanulás formái. A tudósok, rabbik vezetésével folyó oktatási tevékenység kiterjedt a felnőttek művelésére is, mivel a vallási előírásokból következően szokássá vált, hogy a közösség (férfi¹) tagjai egész életü-

---

¹ Az iskolában oktatott „anyag” begyakorlása a családra maradt, amely mindvégig nagy szerepet játszott a nevelésben. „Míg az iskolák látogatására csak a fiúgyermekek voltak kötelezve, a családban mindkét nembeli gyerekek részesültek nevelésben a szüleiktől, akik őket becsületes életmódra, szerénységre, engedelmessegre, a tízparancsolatban foglaltak betartására, a szülők és az idősebbek tiszteleté-

kön át kiegészítsék és fejlesszék az addig megszerzett ismereteiket a szent tanok tanulmányozásának segítségével. Érdeemes azt is megjegyezni, hogy a zsidóság körében a korábban tárgyalt oktatási folyamatok azt is eredményezték, hogy az egyéneknek már kora gyerekkorukban kialakult a készségük a tanuláshoz, tehát nem jelentett különösebb nehézséget a vallási kötelezettség teljesítése. A rabbik és tanítványaik kezdetben alkalmilag, majd rendszeresen gyűltek össze a zsinagóga udvarában vagy előcsarnokában rendezett tanórákon, majd később a kifejezetten erre a célra épített tanházakban (bét hamidrás). A tanházakból alakultak ki a jesivák, melyekben a fiatalok és felnőttek egyaránt a rabbik vezetésével tanulmányozták és továbbadták a tant, a vallási törvényeket, és az egyházi jogszabályokat. Az elsajátított tudáson és az erkölcsi nevelésen kívül az itt tanuló vagy ismereteiket felfrissítő felnőttek jellemzően szabadidejüket áldozták a tanulásra, az oktatás és a nagy hatású rabbik alakították gondolkodásmódjukat, élesítették eszüket, fejlesztették vitakészségüket, logikus gondolkozásukat – elsősorban annak következtében, hogy a tanulás sajátos módon, kérdések és viták formájában történt. (Felkai, 1997) A jesivák „tananyagának” alapját a Talmud képezte, de az oktatást vezető rabbik bőven válogathattak a rendkívül gazdag vallási irodalomból és a folyamatosan keletkező kommentárokból is. A fiatalabb korosztályok esetében a rabbi először a szövegeket hagyományos hangsúllyal (héberül) felolvasta, azután arámi, majd a későbbiekben jiddis² nyelvre fordította, egyéni módon interpretálta, magyarázatokkal fűszerezte, majd a tanulók az egyes sorokat addig ismételték, amíg meg nem tanulták. Bár a tanulás módja mindenütt hasonló volt, adódtak helyi sajátosságok is, melyek egy-egy jesivát jellemeztek, de az eltérések elsősorban a zsidóság eltérő szellemiséget képviselő csoportjainak különbségéből adódtak.

Az egész életen át tartó tanulás, mint eszme és szokás azonban nem merült ki az eddig tárgyalt, bizonyos mértékig „intézményesnek” tekinthető képzésben, hanem ezt kiegészítette az önművelés számos formája is. Például kötelezettségként hárult a zsidó férfiakra, hogy hetenként tanulmányozzák a következő szombaton az istentisztelet alkalmával a Tórából felolvasott soros fejezetet (szidrát), valamint a tórafelolvasást követő próféta szakaszt, melyek (elő)tanulmányozása együtt járt azok kommentárjainak olvasásával is. (Felkai, 1997) A tradicionális tanulás intenzitása azonban nemcsak a személyes elhivatottságtól, a vallásosság fokától, vagy kötelességektől és kötelezettségektől függött, hanem a külvilág változásától is: a zsidó közösségeket sem hagyták érintetlenül azok az áramlatok, melyek jelentősen megváltoztatták Európát a XVIII. században.

A modern világ felé: a nagy gazdasági, társadalmi változások kora és hatásai

A zsidó történelem középkorát a zsidóknak a nem zsidóktól való erőszakos és önkényes elválasztása jellemezte. A zsidó közösségek a társadalomból kirekesztve, saját törvényeik és szabályaik szerint éltek, a „külvilággal” való kapcsolatukat és az adott országok társadalmába való integrálódásukat számos írott és íratlan szabály korlátozta. Nyugat-Európában azonban a felvilágosodás időszaka egészen új helyzetet teremtett: úgy tűnt, hogy a zsidókkal szembeni ellenérzések megszűnnek, vagy leg-

---

re nevelték, a leányokat pedig arra, hogy jó anyák, feleségek, háziasszonyok legyenek.” (Felkai, 1997, 7. oldal)

² A középkori német és a héber nyelv keverékeként kialakult és szláv elemekkel ötvözött, a kelet- és közép európai zsidóság által széles körben beszélt nyelv. A II. világháború után elsősorban hagyományos közösségek nyelveként él tovább Izraelben, illetve az Egyesült Államokban.

alábbis átalakulnak. Több felvilágosult gondolkodó és politikus, valamint a zsidó értelmiség egy része is³ hirdette, hogy a zsidóknak alapvető polgári egyenlőséget, de legalábbis toleranciát és vallásszabadságot kell biztosítani. A XIX. század elejére ezen alapvető reformokat számos országban végrehajtották, de hatáskörükben és céljaikban azonban még ezek is jelentősen eltértek.

A zsidóság felgyorsult társadalmi integrációja azonban magukat a zsidókat is jelentős mértékben megosztotta. Sokan alkalmazkodtak az új körülményekhez, számos országban rövid időn belül megjelentek az egyetemeken, a hadseregben, a kormányhivatalokban, illetve a szabad szellemi foglalkozások széles körében. A hagyományos zsidó vezetés azonban nem volt felkészülve a gyors változásokra, és sok esetben az előrehaladott integráció a zsidó identitás elvesztésének irányába haladt. A tradicionális közösségek összetartó ereje meggyengült, a hosszú évszázadokon keresztül működőképes tanítási, tanulási formák kezdtek elveszteni a jelentőségüket, mivel a magas fokú társadalmi beilleszkedéshez már nem voltak elegendők a korábban a közösségi létet és a zsidóság szellemiségét meghatározó Talmud tanulmányok, évszázados törvénytárgyok és szigorú, az élet minden területét átfogó rendelkezések. A tanulás továbbra is a zsidóság fontos jellemzője maradt, de most már elsősorban az adott országok oktatási intézményeinek keretein belül; valamint a nem zsidó alap- és középfokú oktatási rendszerrel párhuzamosan kialakuló és egyre inkább „világiasodó” iskolarendszerű felekezeti iskolázás keretében zajlott. Ezzel párhuzamosan a rabbik által fenntartott tradicionális iskolák kezdtek elveszíteni a „világi” szerepüket, a hagyományos felnőttképzési formák csupán néhány területen maradtak fenn (elsősorban az ortodox közösségekhez kapcsolódva), és egyre inkább csak a vallásban betöltött szerepük vált meghatározóvá. A zsidó közösség gyakorlatilag megszűnt autonóm egység lenni és a rabbinikus bíróságok is elvesztették hatáskörük jó részét. Az új közösség lényegében egyfajta magántársulás lett, melyben a tagság az egyén számára személyes választás kérdésévé vált. Ha az egyén a kívül maradást választotta, semmiféle hátrányt nem kellett elszenvednie, míg a vallási vezetésnek azon kellett fáradoznia, hogy elnyerje és megőrizze az egyén ragaszkodását és felkeltse a zsidó identitás iránti érdeklődését. Más volt azonban a helyzet az elmaradottabb, elzártabb kelet-európai térségekben, ahol továbbra is éltek a hagyományos formák, és sok esetben nyomor és szegénység között, de a közösségek fennmaradtak, és tovább tevékenykedtek. (Delange, 1996)

A társadalmi integrációval párhuzamosan a zsidóság „rétegződése” is megtörtént, a korábban csak néhány szakmát űzhető, vagy munkájával a közösséget segítő, viszonylag homogénebb képet mutató zsidóság gyakorlatilag minden társadalmi szinten képviseltette magát az egyszerű munkástól vagy falusi földbérlőtől a gazdag gyárosig. Ettől a ponttól kezdve azonban ugyanazon, a XIX. század közepére – végére meginduló és egyre inkább intézményesülő felnőttképzési formákat vehették igénybe, mint más, nem zsidó polgártársaik. A szegényebb, illetve a liberális értelmiségi rétegekre nagy hatással volt az egyre inkább kibontakozó munkásmozgalom és a különféle szocialisztikus, kommunisztikus eszmék, aminek hatására nagy számmal kapcsolódtak be a mozgalomba, látogatták a vasárnapi iskolákat és szemináriumokat, de továbbra sem lett elhanyagolható a felekezet szerepe, és a vallásos

---

³ A XVIII. században német földről, Moses Mendelsohn nevéhez kapcsolódva indult el a zsidó felvilágosodási mozgalom (Haszkala), mely célul tűzte ki, hogy a zsidóság életmódjában, nyelvhasználatában, ruházkozásában alkalmazkodjon a nem zsidó lakossághoz és elnyerje az egyenjogúságot.

elemeket is hordozó különféle mozgalmak jelentősége. A diaszpóra zsidósága nagyjából hasonló utakat jár be az egyes országokban. Az egyes formák változását jól nyomon lehet követni Magyarország példáján, mivel az ország a speciális földrajzi, társadalmi és gazdasági helyzetéből adódóan mindazon megállapítások, melyek a Kelet- és Nyugat-Európára vonatkoznak, ezen a területen egymás mellett, illetve egymást kiegészítve léteztek, és nyomokban léteznek ma is.

Magyarországi sajátosságok a kezdetektől

Magyarországon már a római korban is éltek zsidók, de nagyarányú beáramlásuk a törökök kiűzése után indult meg az országba, elsősorban a Habsburg Birodalom részeiből, így Morvaországból, illetve Lengyelország felosztása során a Habsburgok kezére került galíciai lengyel területekről. A betelepülő zsidóság folyamatosan kialakította saját közösségi szervezetét, amely egyúttal világi ügyeinek keretét is szolgált. Az 1840-es években Magyarországon Erdélyt leszámítva a mintegy 244.000 főnyi zsidóságot már körülbelül 410, túlnyomórészt 1790 után szervezett, rabbik által vezetett, több mint 300 zsinagógában mintegy 450 kántort foglalkoztató hitközség fogta össze, gazdag hitközségi szociális intézményekkel.

A dualizmus, az Osztrák-Magyar Monarchia kora a magyarországi zsidóság történetének minden szempontból a csúcspontját jelentette. A nagyvárosi életbe és a polgárosodás folyamatába, a gazdasági életbe már magasabb szinten bekapcsolódó, gazdagabb, elsősorban osztrák és cseh-morva eredetű zsidóság számára a társadalmi és nemzeti integrálódás többé-kevésbé egyértelmű folyamat volt. Nem meglepő azonban, hogy az elsősorban Galíciából érkező és – ha csak átmenetileg is – a kelet-magyarországi falusi, kisvárosi környezetben megrekedt szegény zsidó nem az új polgári rendszerben látta támaszát, hanem görcsösen ragaszkodott a számára védelmet egyedül nyújtani tudó tradicionális vallási közösséghez. Ugyanakkor a magyarországi társadalom már a polgárosodás útjára lépett elemei a zsidóságnak a társadalomba való minél teljesebb integrálódását követelték. Ez az éles választóvonal, amely a zsidóság különféle eredetű és eltérő életmódot folytató rétegei között húzódozott, a kiegyezés után a zsidó közösségek szervezeti elkülönülését is eredményezte (ortodox – neológ, illetve status quo ante). Szintén a kiegyezés után került sor a zsidóság végleges emancipációjára: ekkor kapták meg az aktív és passzív választójogot, továbbá a lehetőséget mindennemű közhivatal betöltésére, valamint az 1895. évi XLII. törvénycikk pedig az izraelita vallást törvényesen bevett vallássá nyilvánította. (Glatz, 1988)

A városokban élő zsidóságra egyre kevésbé volt jellemző az ortodox, hagyományos formák követése és a jesivák, talmudiskolák látogatása. A fővárosban és több nagyvárosban léteztek ugyan felekezeti általános és középiskolák, valamint 1877-től az Országos Rabbiképző Intézet, de a tanulók jelentős része nem ezeket az intézményeket látogatta, hiszen a polgári társadalom keretein belüli érvényesülésre és a társadalmi integrációra nagyobb volt az esélyük, ha nem a tradicionális oktatási formákat választották. Sőt, sok esetben előfordult, hogy az izraelita diákok nem a vallási szempontból viszonylag semleges állami intézményeket részesítették előnyben, hanem más felekezetek – például bencések, reformátusok – által fenntartott intézményekbe jártak. Nyilvánvaló, hogy az évszázadokon keresztül funkcionáló oktatási rendszer és közösség, ami a külvilágtól viszonylagos függetlenségben, saját törvényei szerint tudott fennmaradni, egyre kevésbé volt képes a megváltozott kör-

nyezethez idomulni és a technikai, tudományos és társadalmi átalakulással és fejlődéssel lépést tartani.

A kiegyezés és a II. világháború évei közötti időszakban létrejött tehát egy olyan felekezeti intézményrendszer Magyarországon, ami az iskolarendszerű alap-, közép- és felsőfokú zsidó oktatástól kezdve a tradicionális tanulási formákon át a zsidó szociális és kulturális szervezetek tevékenységéig lehetőséget biztosított az egyénnek arra, hogy zsidóságát megtartva az egész életén át tartó tanulás elvei szerint éljen. A folyamatos oktatást szolgálták továbbá az iskolarendszerű képzésen kívül megjelenő egyéb zsidó felnőttképzési formák: tanfolyamok, kurzusok, cionista szervezetek és ifjúsági mozgalmak is. Mindazonáltal a zsidóság nagy számban kapcsolódott be az egyre inkább kibontakozó nem zsidó felnőttoktatásba is.

Az I. világháborút és a forradalmakat követő időszak kedvezett a zsidóellenes megnyilvánulásoknak. A trianoni diktátum miatti bűnbakkeresés, az utódállamokból menekült magyar tömegek beilleszkedési nehézségei, a zsidók gazdasági, kulturális és tudományos életben játszott jelentős szerepe, a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság alatti túlprezentáltságukból fakadó ellenérzések az antiszemitizmus megerősödéséhez vezettek. Az 1920-as numerus clausus érzékenyen érintette a felsőoktatásban résztvevő zsidóságot, majd a fasiszta Németországhoz egyre több szállal kapcsolódó Magyarország 1938-ban életre hívta az első, 1939-ben a második, majd 1941-ben a harmadik zsidótörvényt, melynek jogfosztó rendelkezései a bécsi döntések eredményeképp megnagyobbodott országban legkevesebb 850 ezer állampolgárt sújtottak. 1940-ben elrendelték a kötelező munkaszolgálatot. Az ország német megszállása (1944. március 19.) után az élet minden területére kiterjedő zsidóellenes kormányrendeleteket léptettek életbe, majd hamarosan megkezdődtek a deportálások. (Glatz, 1988)

A II. világháború – a hatalmas emberveszteségen túl – teljesen szétrombolta a korábbi oktatási kereteket. Az 1945 előtti élénk oktatási, képzési és kulturális élet nemcsak a külső körülmények, hanem a zsidóság számarányának drasztikus csökkenése miatt sem volt képes a regenerálódásra. Az asszimiláció egyre intenzívebben jelentkezett, a korábban tapasztalható folyamatok csupán a 80-as évek közepétől-végétől indultak be újra. A korábbi 473 hitközség közül 1945-ben 266 alakul újra, de többségük a következő években elnéptelenedett. Az ortodox hitközségek megpróbálták ismét feléleszteni a jesiva-rendszert, de sikertelenül. A megmaradt zsidóság egészen más fajta képet mutatott, mint a háború előtt. A zsidó társadalom legfelsőbb rétege vagyonuk elvesztése árán ugyan, de túlélte a vészkorszakot. Nagy részük már közvetlenül a háború után, mások az államosítások idején hagyták el az országot. A középrétegek nagy része szakmájuknál fogva elméletileg képes volt tovább dolgozni, de másoknak, mint a kiskereskedőknek, iparosoknak fokozatosan új megélhetési formákat kellett keresniük. Sokan indultak meg az egyetemek, iskolák felé és vettek részt különféle felnőttoktatási kurzusokon, hogy bepótolják a kiesett éveket, de nagy számban kezdtek el dolgozni munkásként is azt gondolván, hogy így könnyebben „elveyülhetnek” a tömegben. Az államosításokig sokan dolgoztak a kereskedelemben, mások alkalmazottként keresték a kenyerüket. Viszonylag sok zsidó helyezkedett el a hadseregben, rendőrségnél, illetve töltött be állami- és pártfunkciókat.

Magyarországon tevékenykedő cionista aktivisták – hasonlóan más országokhoz – hamarosan megindították a zsidóság átnevelését, képzését, ún. produktivizálását szolgáló szövetkezeteiket. Az alapkoncepció az volt, hogy a reményeik szerint hamarosan létrejövő Izraelben nemcsak értelmiségiekre, orvosokra, mérnökökre lesz

szükség, hanem kétkezi fizikai munkásokra is. A JOINT Distribution Committee Magyarországi Bizottsága felállította Munka- és Üzemszervező Csoportját, amely már 1947-ben 33 ipari szövetkezetet irányított. Ezekben a szövetkezetekben a cionista mozgalom betiltásáig 1168 fő parasztgazdálkodást tanult, míg 1420-an asztalos, lakatos, kárpitos, szabó és egyéb szakmákban dolgozott. (Kende, 1989)

A holokauszt és a kivándorlási hullámok után az ország zsidó lakossága megközelítően 100.000 főre csökkent. A vidéki zsidóságnak sokkal nagyobb veszteségei voltak a vészkorszakban, mint a fővárosi zsidó népességnek, ezen kívül már a 60-as évektől a zsidóság a fővárosban koncentrálódott, ahol pezsgő kulturális és szellemi élet zajlott, nagyszámú működő zsinagógával, aktív rabbival, kántorral és mészárossal, szemináriumokkal és előadássorozatokkal. Továbbra is működtek a temetkezési egyletek, az Országos Rabbiképző Intézet, a Zsidó Gimnázium⁴, a zsidó szervezetek által fenntartott szeretetkórházak és segélyező szervezetek, a vidéki városokban és kisebb településen azonban a hit- és egyéb közösségi élet szinte teljesen megszűnt. Nem voltak rabbik, a közösségek tagjai elvándoroltak, vagy végérvényesen asszimilálódtak, a zsinagógák tönkrementek, a temetőket nem gondozták. (Kende, 1989)

A rendszerváltás utáni évek jelentős változást hoznak, melynek vizsgálatánál előre kell bocsátanunk a következőket:

1. A korábban tárgyalt trendek a mai napig érvényesülnek, továbbra is jelentős az eltérés a főváros és vidék között, bár történnek pozitív elmozdulások. Ma, több mint 10 évvel a rendszerváltás után az ország fővárosában ismét kialakult a zsidóságra a II. világháborút megelőző időszakban is jellemző kulturális, oktatási és közösségi intézményhálózata, amely képes arra, hogy – némi külföldi segítséggel – a megváltozott környezethez alkalmazkodva „megőrizze” az önmagára találó zsidóságot és biztosítsa fennmaradásukat Magyarországon. Vidéken néhány nagyobb város közösségétől eltekintve a zsidóság számaránya a korábban ismertetett történelmi okok miatt nem teszi lehetővé az ezirányú fejlődést.
2. A II. világháború óta felnőtt nemzedékek másképpen élik meg zsidóságukat, keresik a gyökereiket, ápolják hagyományait. Ez már sokkal inkább egyfajta identitás keresése és a zsidósággal kapcsolatos általános ismeretek megszerzésére irányuló törekvés, mint vallásosság. Így a közösségekhez való tartozás és a tanulás, tanítás iránti igény szerepe ismét felértékelődik. Több olyan generáció nőtt fel, akik felnőttként kerülnek kapcsolatba a zsidósággal és saját zsidóságukkal, tehát az igényeket kielégítő szervezeteknek és intézményeknek a felnőttoktatás eszköztárát kell alkalmazniuk a siker érdekében.
3. A némileg megváltozott helyzetet értékelve és a jelentkező igényeket felismerve új szervezetek, egyesületek, közösségek, alapítványok, iskolák jelennek meg, amelyek megpróbálják kielégíteni mind az ortodox, mind a neológ, mind a cionista vonalat követő és preferáló zsidóság igényeit. Mindegyik formáció működésében jelentős szerepet tölt be az emlékezés, a hagyományok ápolása, a megbékélés és a társadalmi párbeszéd, a tanulás és tanítás minden korosztály számára, illetve a világ és a mai Izrael zsidóságának bemutatása.

---

⁴ A budapesti zsidó fiú- és leánygimnázium 1959-ben egyesült, és 1965 óta a Budapesti Zsidó Hitközség Anna Frank Gimnáziuma néven az Országos Rabbiképző Intézet Bérkocsis utcai épületében 6 gimnáziumi osztállyal működött, amelybe 6 általános iskolai osztály elvégzése után vette fel a tanulót. Az 1998/99. tanévtől az iskola Scheiber Sándor Tanintézet néven új épületben folytatta működését.

Az izraeli felnőttoktatás

Egészen más jellegű (bár a korábban tárgyalt formákhoz sok szállal kötődik) az Izrael állam megalakulása után létrejövő modern zsidó felnőttoktatás. Az 1948-ban az ország megalakulását követő viharos időszakban az „érdeklődés” a zsidó állam iránt folyamatosan nőtt, a világ minden részéről érkeztek szervezett és szervezetlen csoportokban a bevándorlók, akik az Ígért Földjén akartak új országot építeni. Az újonnan érkezettek tömege azonban korántsem volt egységes semmilyen tekintetben: eltérő nyelveket beszéltek, különböző kultúrával és iskolázottsági szinttel rendelkeztek, és számtalan korosztályhoz tartoztak. Az új államnak tehát nem csupán a már a megalakulás pillanatában támadó környező arab országokkal kellett megküzdeniük, hanem a tömegek egy egységes társadalomba való integrálódásának kérdésével is. Az új környezethez való alkalmazkodásban és beilleszkedésben kiemelkedő szerep jutott a felnőttoktatásnak, azonban módszereit „adaptálni” kellett az ország speciális viszonyaira és a következő lényeges kérdéseket kellett figyelembe venni:

1. Az újonnan létrejött államban együtt volt jelen a hagyományos zsidó kultúra és a nyugati civilizáció, ezért a kettő közti harmóniára kellett törekedni.
2. A körülbelül 2000 éve „halott” héber nyelvet nem volt egyszerű újból a mindennapi élet nyelvévé tenni, ráadásul úgy, hogy az eltérő kultúrkörből érkező bevándorlók számtalan más nyelvet beszéltek. Az integráció mellett ugyanakkor lehetőség szerint fenn kellett tartani a különféle struktúrákat, és lehetővé kellett tenni a fejlődésüket.
3. Fontos szempont kellett, hogy legyen az igényes, mindenki számára elérhető kultúra megteremtése.
4. A felnőttoktatásnak nem csupán az iskolarendszerű oktatás hiányosságait kellett korrigálnia és pótolnia, hanem egy egész életen át tartó folyamatnak kellett lennie, mert csak ebben az esetben alakulhatott ki egy demokratikus, fejlődő társadalom.

A „Visszatérés joga”, az 1948-ban létrehozott zsidó állam alapelve a népesség gyors növekedését eredményezte az országban. Az újonnan érkezetteknek először részt kellett venni az ún. ULPÁN-programokon, ahol az 5-6 hónapos időszak alatt nyelvet tanultak és praktikus társadalmi ismereteket sajátíthattak el, mielőtt a maguk lábára kellett állniuk. Ezek a programok egyébként a mai napig működnek, és nem csupán a bevándorolni szándékozó zsidók részére, hanem elvileg mindenki számára, aki egy kibucban némi munka mellett el akarja sajátítani a héber nyelvet (azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a program után az Izraelben maradás mellett döntenek). A kezdeti időszak országépítésénél nagy szerepe volt a szakképző iskoláknak is, sok esetben teljesen új ismereteket kellett elsajátítaniuk a fejlettebb országokból érkezőknek, hogy megtalálják a helyüket a nemzeti munkamegosztásban. Másrészt a korábban érkezettek – tehát a társadalmi integráció magasabb fokán állók – féltették (gyakran nem alaptalanul) munkahelyüket, társadalmi pozícióikat a „zöldfülektől”. Az eltérő kulturális háttér, a hagyományok és szokások különbségei további feszültségnövelő tényezők lettek például a nagyszámú orosz bevándorló, vagy az etióp zsidók, a falasák érkezésekor. További konfliktushelyzetek adódtak a szefárd és az askenázi – tehát leegyszerűsítve keleti és nyugati eredetű – zsidók között, illetve az arab kisebbség és a zsidó népesség között is. Tovább árnyalta a problémát a vallás kérdése is. (Yaron, 1972)

Kiemelt jelentőségű az 1971-ben alapított Izraeli Nyílt Egyetem (Open University in Izrael), melynek közel 400 kurzusán tanulhatnak a hallgatók élet- és termé-

sztetudományok, matematika, számítástechnika, menedzsment, társadalomtudományok, pszichológia, kommunikáció, zsidó tudományok, oktatás-nevelés, történelem, irodalom, zene és művészet témakörökben. A Nyílt Egyetem tesztkönyvekkel és egyéb oktatási segédanyagokkal támogatott otthon tanulási rendszert kínál, melyet körülbelül 1000 tutor és több mint 100 oktatási és vizsgaközpont segít az ország egész területén. A Nyílt Egyetemnek megközelítően 30.000 hallgatója van, akik általában idősebbek a többi egyetemet látogató korosztálynál: átlagéletkoruk 30 év. A hallgatók 95%-a dolgozik vagy vesz részt aktív katonai szolgálatban, de az élet számtalan területéről tanulnak itt a résztvevők az adminisztratív dolgozóktól a rendőrökig, vagy a bankszektorban tevékenykedőktől a tanárokig. Ebből adódóan a motivációk is sokfélék az első diploma megszerzésétől egészen a korábban tanultak felfrissítéséig. (Allerhand-Diengott, 1998) A tankönyvekhez és tananyagokhoz hozzá lehet jutni nyomtatott formában, de az anyagtól függően gyakran kiegészítik multimédia-programokkal. A tanítás nyelve héber, de vannak speciális, például orosz nyelvű kurzusok is. A számonkérés és értékelés számítógépen, vagy a tutorokon keresztül történik, míg a záróvizsgák a vizsgaközpontokban zajlanak. Az anyagok jobb megértése, és elsajátítása érdekében rendszeres konzultációkat tartanak az oktatási központokban, de sok esetben lehetőség van a tanácsadásra, közreműködésre, vagy további információk nyújtására például telefonon, vagy e-mailen. A tanulók 30%-a az egyéni tanulási formát választja, míg 70%-uk a csoportos tanulást preferálja.

Az izraeli felnőttoktatás keretei között természetesen nem csak a hiánypótló alap-, közép- vagy felsőfokú oktatásra, illetve nyelv vagy szakma elsajátítására, vagy korábbi ismeretek felfrissítésére van lehetőség, hanem egyre inkább felmerülnek a technikai fejlődés következtében megnövekedett szabadidő hasznos eltöltésére irányuló igények is. Egyre nagyobb népszerűségnek örvendenek a rekreációs programok, töretlen a sikere a bibliai, archeológiai és történelmi tárgyú kurzusoknak és előadás-sorozatoknak. A régészetnek is nagy hagyománya van a térségben: és aki csak teheti, kutatja lakóhelyének történetét, és vesz részt feltárásokon amatőr régészként. A 70-es évektől kezdődően a televíziózás elterjedésével egyre több az oktató jellegű program és az információs társadalom előretörésével az Internet megismerése és használata is egyre nagyobb jelentőséggel bír, valamint a korábban tárgyalt távoktatás is hamar nagy népszerűségre tett szert.

Az izraeli felnőttoktatás fontos feladata a hátrányos helyzetűek oktatása és képzése. Ez sok esetben összekapcsolódik a szülők oktatásával, hogy a bevándorlók viselkedésnormáit az új életmódhoz és az izraeli életkörülményekhez igazítsák. A jövőben a felnőttoktatás fontos feladata a második esély lehetőségének megteremtése, a szakmai fejlődés és a különböző háttérrel rendelkező felnőttek általános oktatása, amely nagymértékben függ az etnikai hovatartozástól. Izraelben a politikai és társadalmi események egyre nagyobb hatással vannak a felnőttoktatásra. Az új és a régi bevándorlók oktatását nyilvánvalóan a jövőbeli emigráció mértéke is befolyásolni fogja, másrészt a technikai és gazdasági fejlődés is igényli a szak- és egyetemi képzésnek a felmerülő új igényekhez történő hozzáigazítását, valamint a munkanélküliek átképzését és a munkaerőpiaci képzés egyéb szegmenseit. Az új technológiák elterjedése rohamosan fejleszti a távoktatást, és az új kommunikációs csatornák is új kapcsolatteremtési lehetőségeket biztosítanak a különböző csoportok között. És végül, de nem utolsósorban több jól képzett felnőttoktatóra van szükség, mivel a felnőttoktatásnak fel kell készülnie a szakmákon belüli változásokra, meg kell szer-

veznie, és ki kell dolgoznia azokat a módszereket, melyekkel még jobb eredmények érhetők el a társadalmi integráció terén. (Tokatli, 1997)

Összegzés

A diaszpóra zsidósága számára a vallási és kulturális tolerancia az emancipációhoz és asszimilációhoz vezet, ezért nagy a felelőssége a zsidó kultúrával és oktatással foglalkozó intézményeknek és szervezeteknek, hogy a hosszú évszázadokon keresztül megőrzött zsidó hagyományok és tradicionális közösségi formák – sajátos kettős identitásként – fennmaradjanak a következő századokban is. Az oktatás és tanulás hagyományos céljai a zsidóságnál évezredek óta állandóak, csupán a módszerek és intézményrendszerek változtak az adott történelmi helyzetek függvényében. A szét-szórta élő zsidóság gyakorlatilag mindenhol – válaszként a változásokra és kihívásokra – képes volt „kitermelni” azt a típusú oktatási intézményrendszert, amely biztosította a közösségek további fennmaradását és az egész életen át tartó tanulás megvalósulását. Napjainkban azonban újabb kihívások jelentkeznek: elég csak arra gondolni, hogy az a hatalmas tudásanyag, amit a zsidóság évszázadokon keresztül felhalmozott, és kezdetben szóban, majd írásban és nyomtatásban volt „elérhető”, ma már ráfér néhány CD lemezre.... Nem csupán a tanulás és tanítás egyes fázisainak, hanem a közösségek és szervezetek vallási és világi vezetőinek, és nem utolsósorban az egyéneknek is alkalmazkodniuk kell a megváltozott körülményekhez, hogy a zsidóság a továbbra is fennmaradhasson.

Ezen megállapítások azonban nem csupán a diaszpórában élő zsidókra igazak, hiszen Izraelben is egyre inkább az a tendencia, hogy – bár még erősen élnek a hagyományos formák és a „kibocsátó országok” sokszínű és változatos kultúrája – az ország lakosai néhány generáció után már inkább izraelinek, mint zsidónak definiálják önmagukat. Az Izraelben tapasztalható magas szintű, modern felnőttoktatási kultúra azonban csak részben magyarázható a történelmi szükségszerűséggel, és nem elhanyagolhatók a tanulás-tanítás, és a közösségi szellem évszázados hagyományai sem.

Irodalomjegyzék

- A Talmud könyvei, IKVA Könyvkiadó, Budapest, 1989, felelős szerkesztő: Babits Antal
ALLERHAND, JACOB: A Talmudtól a felvilágosodásig, Filum Kiadó, 2000
DELANGE, NICHOLAS: A zsidó világ atlasza, Helikon Kiadó, Budapest, 1996
FELKAI LÁSZLÓ: Zsidó iskolázás Magyarországon (1780-1990), Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1997
GOREN TAMÁS: Izrael, Panoráma Kiadó, 1996
KENDE PÉTER dr.: Röpirat a zsidókérdésről, Magvető Kiadó, Budapest, 1989
Life-long Education in Israel, szerk.: Kalman Yaron, The Public Advisory Council on Adult Education and Culture, The Adult Education Association of Israel, Jerusalem, 1972
Magyarok a Kárpát-medencében, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988, összeállította és szerkesztette: Glatz Ferenc
The Open University of Israel: Catalogue of courses, szerk.: Elissa Allerhand, Nilli Diengott, Open University of Israel, Ramat Aviv, Israel, 1998
TOKATLI, RACHEL: Ethnic Minorities in Israel and Adult Education in: Erwachsenenbildung und ethnische Minderheiten, agenda Verlag, Münster, Deutschland, 1997